

**MANASTIRLI MEHMET RIFAT'IN MECÂMÎ'Ü'L-EDEB İSİMLİ ESERİNDEKİ İLM-İ ARUZ
KİTABINA DAİR**

Regarding The İlm-i Aruz Book In The Works Titled Mecâmi'ü'l-Edeb Of Manastırlı Mehmet Rifat

Özgür KAZCI¹

¹ Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edeyatı Anabilim Dalı, ozgurkazci@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6335-2802.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 02.03.2022
Kabul/Accepted: 16.07.2022

DOI: 10.20322/littera.1081819

Anahtar Kelimeler

Aruz Vezni, Manastırlı Mehmet Rifat, Mecâmi'ü'l-Edeb, İlm-i Aruz

ÖZ

Aruz edebiyatında doğup dil ve musiki âlimi El-Halil tarafından sistemleştirilen aruz vezni İran ve Türk edebiyatlarında kendi dil ihtiyaçlarına göre şekillenerek kullanılmıştır. Hecelerin kısalık ve uzunlukları esasına dayanan nazım ölçüsü olan aruz vezni Türk şiirinde önceleri hece vezni ile paralellik gösterirken daha sonraki dönemlerde dildeki değişikliklerle kendi kurallarını tesis etmiş ve gelişerek azımsanmayacak bir başarı göstermiştir. Aruz veznine dair gerek Aruz edebiyatında gerekse İran ve Türk edebiyatında birçok eser ya da risale kaleme alınmıştır. Osmanlı Edeyatında son dönemde özellikle aruz vezni üzerine inceleme ve tenkit yazıları da kaleme alınmıştır. Kaleme alınan bu çalışmalardan makalemize mevzu olan İlm-i Aruz kitabı ise aruz veznini tetkik mahiyetinde bir kitaptır. Eserde aruz vezni klasik üsluba nazaran tanıtılmış ve dönemin merkteplerinde okutulması amacı ile kaleme alındığı için açıklayıcı ve öğretici bir gaye güdülmüştür. Bu sebeple ederde ayrıntılara yer verilerek örnekler bolca tutulmuştur. Bu eser, Manastırlı Mehmet Rifat'ın Mecâmi'ü'l-Edeb isimli kitabının içinde bir bölümdür. Mecâmi'ü'l-Edeb isimli üç ciltlik kitabın ikinci cildinin birinci kitabı olan İlm-i Aruz kitabında aruz vezni tarif edilerek aruzla ilgili ıstılahat hakkında bilgiler verilmiştir. Bu malumata ilaveten aruz daireleri ve bahirleri hakkında örneklerle izahat yapılmıştır. Makalede evvela Mecâmi'ü'l-Edeb isimli eserin İlm-i Aruz kitabı ve içeriği anlatılmış ve sonrasında da eserin sadeleştirilmiş şekli verilmiştir. Bu çalışma vesilesiyle, adı geçen eser ve muhtevasına dair aruz ilmi sahasında bir katkı sunmak esas gaye olarak görülmüştür.

ABSTRACT

The aruz meter, which was born in Arabic literature and systematized by the language and music purchase El-Halil, has been used in Iranian and Turkish literatures, shaped according to its own language needs. Prosody meter, which is a verse measure based on the shortness and length of syllables, was parallel to the syllabic meter in Turkish poetry at first, but in later periods it established its own rules with the changes in the language and showed a considerable success by developing. Many works or treatises have been written about the prosody meter both in Arabic literature and in Iranian and Turkish literature. In the Ottoman literature, in the last period, especially on the aruz meter, reviews and criticisms have been written. The book İlm-i Aruz, which is the subject of our article, is a book in the nature of examining the prosody meter. In the work, aruz prosody was introduced compared to the classical style and an explanatory and instructive purpose was pursued since it was written with the aim of being taught in the schools of the period. For this reason, examples have been kept abundantly by giving place to details in the document. This work is a part of Manastırlı Mehmet Rifat's book named Mecâmi'ü'l-Edeb. In the book of İlm-i Aruz, which is the first book of the second volume of the three-volume book Mecâmi'ü'l-Edeb, aruz prosody is described and information about prosody is given. In addition to this information, explanations were made about aruz circles and bahirs with examples. In the article, firstly, the book İlm-i Aruz of the work named Mecâmi'ü'l-Edeb and its content were explained and then the simplified form of the work was given. On the occasion of this study, it has been seen as the main aim to make a contribution to the field of prosody about the mentioned work and its content.

Atıf/Citation: Kazcı, Ö. (2022), "Manastırlı Mehmet Rifat'ın Mecâmi'ü'l-Edeb İsimli Eserindeki İlm-i Aruz Kitabına Dair", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/3, 1906-1930.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özgür KAZCI, ozgurkazci@gmail.com

GİRİŞ

Temelleri Arap edebiyatında atılarak gelişim gösteren aruz vezni, Fars ve Türk edebiyatında da beğeni ile kullanılarak kendi dilinin zevkine nazaran tatbik edilmiş ve en nihayetinde aruz vezni İran ve Türk aruzu olarak da özelde gelişim göstererek büyük bir rağbet görmüştür. Aruz, açık (kısa) -kapalı (uzun) hece esasına dayalı olarak 8. yüzyılda Arap edebiyatında doğmuştur (İpekten, 2007: 131). Aruz, Arap dilinde hece sonu harflerin harekeli ya da sakin olması esasına dayanmaktadır. Şiiri bir ilim olarak telakki eden Araplar, ilm-i aruz ve ilm-i kafiye olmak üzere iki başlık altında ele almışlar ve bu ilmin kaidelerini vücuda getirmişlerdir.

Arap şiirinin vezinlerini ve doğru kullanımını göstererek bu vezinlere aruz olan zihaf ve illeti öğreten ilmin ismi olan aruz (Tural, 2011: 17), Arap gramerci ve musiki âlimi olan El-Halîl b. Ahmed El-Ferâhîdî (ö. 791) tarafından birtakım kaidelere bağlanarak sistemli bir hâle getirilmiştir (İpekten, 2007: 132). Ayrıca Arap edebiyatında Mufazzal Ez-Zabbî (ö. 786), İbn-i Şîrşîr En-Nâşî El-Kebîr (ö. 906), Büzürc b. Muhammed El-Arûzî (ö. 8. yy?) ve El-Ahfeş (ö. 822) gibi âlimler bu ilmin gelişmesine katkı sağlamışlardır (Özdemir, 2001: 10-11).

Beş daire on altı bahirden mürekkep olan Arap aruzunu (Çetin, 1991: 428) İranlılar, dört daire içinde toplamışlardır (İpekten, 2007: 139). İran Edebiyatında Raduyanî, Hasan Kettân ve Reşidüddin Vatvât İran aruzunun gelişimine mühim katkılar sağlamakla beraber bu ilmi İran Edebiyatında tam manasıyla sistemleştiren kişi Şems-i Kays'tır ve aruz ilmi ile ilgilenen İranlı âlimler bu dört daire içinde mevcut olan aruz vezinlerini yirmi bir bahre tefrik etmişlerdir (Kesik ve Şenödeyici, 2015: 17).

Aruz vezni, aynen edebî türlerde olduğu gibi Türk edebiyatına doğrudan Arap edebiyatından değil İran edebiyatından geçmiştir. İranlı şairler nasıl ki Arap aruzuna kendi zevk ve dillerinin ihtiyacı doğrultusunda ekleme ve çıkarmalar yaparak aruz vezni üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuşlar ise Türk şairleri de İran aruzunu olduğu gibi almayıp Türkçenin ihtiyaçlarına nazaran bu vezinde bazı tasarruflarda bulunmuştur. Aruz veznine Türk dilinin tatbiki diyebileceğimiz ilk devirlerde Türk edebiyatında daha ziyade hece veznine yakın olan kalıplar tercih edilmiştir. Edebiyatımızda aruz vezni ile kaleme alınmış ilk eser bilindiği gibi Yusuf Hâs Hâcib'in "Kutadgu Bilig" isimli eseridir (İpekten, 2007: 140). İlk dönem aruz çalışmalarında hece vezninin tesiri büyük oranda görülürken on altıncı yüzyıla gelindiğinde aruz karşısında yaşanan birçok zorluğun aşıldığı görülmektedir (Kesik ve Şenödeyici, 2015: 21). Daha sonraki dönemlerde ise aruz vezni hemen hemen mükemmel bir şekilde divan şiirinde icra edilmiştir. Aruz vezninin Arapça ve Farsçaya tabi kalmadan Türkçe şiirlerde de başarıyla kullanabileceğini Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy ve Yahya Kemal şiirlerindeki aruz tatbikiyle göstermişlerdir (İpekten, 2007: 141). On dokuzuncu yüzyılda serbest ve hece vezninin yaygınlaşması ile berebar aruz vezninin kullanımı eski devirlere nazaran büyük oranda azalma göstermiştir.

Manastırlı Mehmet Rifat ve Mecâmî'ü'l-Edeb'in İlm-i Aruz Kitabı

1851 senesinde Manastır'da dünyaya gelen Mehmet Rifat¹ Atina muhacirlerinden Raşit Efendi'nin oğludur (Tahir, 1333: 211). Asker olan Mehmet Rifat Efendi askerî, edebî, filolojik ve dinî sahada birçok eserler kaleme almış olup bu sahalar içerisinde en çok eser verdiği saha; edebî eserler olmuştur. Müellifin, edebî sahada kaleme aldığı en parlak ve güzide eseri Mecâmî'ü'l-Edeb isimli eseridir diyebiliriz. Bu eser, yazıldığı devir içinde belagat ve belagatı havi işleri ele alan en derli toplu eser olması hasebiyle devrinde ve sonrasında büyük bir ilgi görmemesine rağmen haklı bir övgüye şayandır. Mecâmî'ü'l-Edeb isimli eser, üç cilt; toplam on kitap halinde Kasbar Matbaasında basılmıştır. Makaleye konu olan İlm-i Aruz kitabı (s. 409-456) Mecâmî'ü'l-Edeb'in ikinci cildinin birinci kitabı olarak yerini almıştır. Kitabın birinci cildi olan İlm-i Belagatı; Usul-i Fesâhat, İlm-i Meanî, İlm-i Beyân ve İlm-i Bedî kitapları meydana getirirken, Usûl-i Şiir olarak isimlendirilen ikinci cildi İlm-i Arûz, Fenn-i Kâfiye ve Aksâm-ı Şiir kitapları meydana getirmiştir. Son cilt olan Usûl-i İfâde ise Ahvâl-i Tahrîr, Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet ve Usûl-i Tenkîd isimleri altında toplanmıştır.

Mecâmî'ü'l-Edeb'in beşinci kitabını teşkil eden İlm-i Aruz kitabı, 1315 (1897-1898) senesinde diğer kitapları gibi Kasbar Matbaasında neşr olunmuştur. Mukaddime ile başlayan beş sayfalık Usul-i Şiir kısmından sonra aruzun tarifi, aruz ile alakalı ıstılahat verildikten sonra aruz daireleri ve bahirler açıklanarak örnekler ile anlatılmıştır. Kitapta tüm örnekler Türkçeden verilmiş olup sadece taktî hususunda bir adet Farsça beyte yer verilmiştir.

Kitapta sebep, veted, fâsıla, ilel, zihâf, bahr ve taktî gibi aruz terimleri üzerinde durulduktan sonra aruz vezni dört daire halinde ele alınmıştır. Bu daireler şu şekildedir:

- a. Birinci daire, Daire-i Mü'telif: Bahr-i Hezec, Bahr-i Rezec ve Bahr-i Remel.
- b. İkinci daire, Daire-i Muhtelif: Bahr-i Münserih, Bahr-i Muzâri, Bahr-i Muktabaz, Bahr-i Müctes.
- c. Üçüncü daire, Daire-i Mütenevvia: Bahr-i Serî, Bahr-i Karîb, Bahr-i Cedîd, Bahr-i Hafîf, Bahr-i Müşâkil.
- d. Dördüncü daire, Daire-i Müttefika: Bahr-i Müttekârib, Bahr-i Mütedârik.

Manastırlı Mehmet Rifat, Mecâmî'ü'l-Edeb kitabının birinci cildini teşkil eden İlm-i Belagat cildinin mukaddime kısmında eserini vücuda getirirken istifade ettiği Arapça, Farsça ve Türkçe kaynakları zikretmiştir (Rifat, 1308: 7-8). Bu kaynaklara bakıldığında aruz ilmi ile alakalı tek eserin Şeyh Tahir El-Cezâirî'nin "Risâle-i Arûz" isimli risalesi olduğu görülür. Bu sebeple Mehmet Rifat'ın ilm-i aruz hususunda bu kitaptan istifade ettiğini söyleyebiliriz. Mecâmî'ü'l-Edeb'de her defasında "Arabîden üstâd-ı muhteremim" diye bahsettiği Şeyh Tahir El-Cezâirî'nin 56 sayfalık eserinin orijinal ismi "Temhîdü'l-'arûz ve kezâlik itmâmü'l-üns fi 'arûzi'l-fürs" olup, eser; mukaddime, dört bab ve bir hatimeden meydana gelmektedir (El-Hatîb, 2009; 28).

¹ Manastırlı Mehmet Rifat ve eseri Mecâmî'ü'l-Edeb hakkında geniş malumat almak için bk. (Bozdoğan, 2001).

İlm-i Aruz Kitabı

Mecâmi'ü'l-Edeb'in ikinci cildi usul-i şiirin birinci kitabı olan İlm-i Aruz kitabı öncesinde “اوروو الاشعار فانها تدل على محاسن الاخلاق”² sözü ile başlayıp mukaddime ile devam etmektedir (Rifat, 1308; 410).

(s. 411)

Mukaddime

Şiir

Nesnelerin şekillerini süsleyen ve onları uyumlulukla gösteren ve bunu zihne yönlendiren nesnelerin mahiyetini latif ve zarif bir tarz ile ifade eden şey, hayal ürünü kelimadan ibaret olduğu için ve bu şekilde tabii canlıları göz önüne sermek ile hissiyatı harekete geçirecek olan kelamın ifadesi ve o kelamın duyulmasında özel bir zevk alınması icap ettiğinden eskiden beri bu gibi mevzun ve mukaffa hayaller, sözler ile eda edilmiş ve buna binaen hayal gücü ve tefekkür ile mevzun ve mukaffa surette tertip edilip söylenen kelama “*şiiir*” namı verilmiştir.

Bir edibin beyan edeceği hikmetli hayallerinde meydana koyacağı mazmunlara süslü bir üslup ve şekil vererek mensur kelim ile de hissiyatı harekete geçirmesi mümkün olacağına göre şiirin mutlaka mevzun ve mukaffa olması icap etmese de bu şekilde kelim söyleme doğuştan getirilen eşsiz bir şey olduğundan ve eskiden beri çeşitli kavimlerin edipleri ve âlimlerinin çoğu akla münasip hayaller ve makbul olan nasihatlerini vezinli ve kafiyeli sözlerle eda ettiklerinden dolayı şiir adlandırması, eski tarife muvafık bir surette sadece manzum kelama ait olmuştur.

Manzum kelim

İki salim kelimenin birbirine mukabil olan cüzlerinin vezince harekeli ve sakin harflerde uyumlu olup diğer yandan da son harflerinin mütecanis olmasıdır. (s. 412)

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devrân bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavî tâli` zebûn Fuzûlî

Görüldüğü gibi bu beytin ilk tefilesinde “dost bî-per” cüzüyle alt mısrasının birinci tefilesinde yer alan “derd çok” ve aynı şekilde “vâ felek bî” cüzüyle aşağı mısrada buna mukabil gelen “derd yok düş” cüzü, “rahm ü devrân” cüzüyle “men kavî tâ” cüzü, “bî-sükûn” cüzüyle “li` zebûn” cüzü birbirleriyle aynı vezinde olup Arapça sarf ilminde bildiğimiz üzere “f`il” cüzününün “fâ`ilâtün” suretindedir:

Dost bî-per - fâ`ilâtün
vâ felek bî - fâ`ilâtün
rahm ü devrân - fâ`ilâtün
bî-sükûn - fâ`ilât

Derd çok hem - fâ`ilâtün
derd yok düş - fâ`ilâtün
men kavî tâ - fâ`ilâtün
li` zebun - fâ`ilât

(s. 413)

² Şiirleri anlatın. Çünkü onlar ahlakın güzelliklerini gösterirler.

Tablo 1. Tefileler

fâ'ilâtün	fâ'ilâtün	fâ'ilâtün	fâ'ilât
Dost bî-per	vâ felek bî	rahm ü devrân	bî-sükûn
Derd çok hem	derd yok düş	men kavî tâ	li' zebûn

Beyit, yukarıdaki gibi parçalara ayrılınca kelamın nasıl mevzun olduğu daha iyi ortaya çıkmaktadır. “Sükûn” ve “zebûn” kelimelerinin nihayetindeki harfler mütecanis olduğu için bu kelama şiir denilir.

(s. 414) Bu şekli yukarıdaki Fuzûlî'den alınan beyte tatbik ettiğimizde ise şu şekilde gösterebiliriz:

Mısra-i evvelde

Dost bî-pervâ “sadr”

bî-sükûn “arûz”

Mısra-i sâniide

Derd çok “ibtidâ”

zebûn “ac̣z yâhûd darb”

Ve bunların arasındaki sözler ise o beytin “haşv”idir.

(s. 415) Şiir söylemek için ise şunlar gereklidir:

Yaratılıştan gelen yetenek, edebî ilimlere vâkıf olmak, vezin usullerini bilmek, kafiye usullerini bilmek ve aksâm-ı şiire vâkıf olmak.

Yaratılıştan gelen yetenekler ilahi bir meleke olması sebebiyle sonradan kazanılmazlar ama edebi ilimlere vâkıf olmak sonradan kazanılabilir. Dolayısıyla sonradan elde edilebilecek bu kazanımlar Mecâmi'ü'l-Edeb'in birinci cildinde ele alınmış olan mevzulardır. Edebi ilimlerin diğer üç kısmı olan aruz, kafiye ve aksâm-ı şiir ise ikinci ciltte ele alınmıştır.

(s. 417)

Arûz ilmi

Kelamı özel vezinlere uydurmak ve bu yolla manzum bir kelam söylemek usullerini öğretmeye çalışan ve vezinlerin sahihlerini fasitlerinden ayırmaya yarayan bir kelamın manzum olup olmadığını bildiren ilme “aruz” denir. Bu tarife nazaran aruz ilminde esasen şu dört fayda sağlanır:

Birincisi: Vezin bilgisine vâkıf olmayanların doğal bir yardım olan aruz vasıtasıyla sahih vezinleri fasitten ayırabilirler.

İkincisi: Görünürde fasit zannedilen vezinlerin bu ilim vasıtasıyla sahih olduğunu anlamaktır.

Üçüncüsü: Sahih zannedilen vezinlerin bu ilim yardımıyla fasit olunduğunun anlaşılması.

Dördüncüsü: Vezinlerin ihtilaf ve birbirlerine girmelerini ortadan kaldırır ve bu sayede manzum olan kelimeler doğru bir surette okunur.

Aruz ismi esas olarak Arap lisanına mahsus olup Abdurrahman Halil bin Ömer El-Ferâhîdî El-Ezdî El-Basrî tarafından tesis edilmiştir. Arap lisanında kelimelerin mukayesesi için “fi'l” maddesi tek kıyastır (s. 418) ve bu kıyastan vezinler tertip edilmiştir.

Meselâ; “tavîl” için “fu'ûl” vezni “ve'n-necmi kad” terkibi için “müstef'ilün” vezni esas olmuştur. Tüm ihtimallere göre derin araştırmalar ile mukayese olunduktan sonra “fe'ûlün, fâ'ilün, mefâ'ilün, fâ'ilâtün, müstef'ilün, mütefâ'ilün, mefâ'ilatün, mef'ûlât, fâ'ilâtün, müstef'ilün” şeklinde on aslî cüz elde edilmiştir. Türkçeye tatbik olduğunda; “a cânânım” için “mefâ'ilün” ve böylece “nâzenînîm” için “fâ'ilâtün” ve “ey dilberim” terkibi için de “müstef'ilün” vezinleri uygun gelmektedir. İranlılar ile Türkler bu vezni kabul ederek şiirde Arap aruz ilmine tevessül etmişlerdir. İsimleri geçen bu vezinler “efâ'il ve tefâ'il” olarak tabir olunur.

Kelimelerin hareke ve sükûnlarını efâ'il ve tefâ'il ile vezinde kolaylık için aruz ilminde “sebeb”, “veted” ve “fâsıla” nâmlarında üç aslî dayanak oluşturulmuştur.

Sebeb: “Sebeb-i hafîf” ve “sebeb-i sakîl” namlarıyla iki türdür.

Sebeb-i hafîf: İki harften mürekkep bir heceden yani bir müteharrik harf ve bir sakin harften oluşur. “Ben ve sen” kelimeleri gibi ki efâ'il tefâ'ilden: (s. 419)

fe'ûlün - lün	mütefâ'ilün - fâ
fâ'ilün - fâ	mefâ'iletün - tün
mefâ'ilün - de- 'î ve lün	mef'ûlâtü - mef ve 'û
fâ'ilâtün - fâ ve tün	fâ'ilâtün - lâ ve tün
müstef'ilün - müs ve tef	müstef'ilün - müs ve lün

Cüzleri birer sebeb-i hafîftir.

Sebeb-i sakîl: İki müteharrik harften ibarettir. “Hareket be bereket” kelimelerinde bulunan “hare ve bere” heceleri gibi ki efâ'il ve tefâ'ilden:

mütefâ'ilün - müte
mefâ'iletün - 'ile

Cüzleri birer sebeb-i sakîl olup diğer sekiz efâ'ilde bir sebep yoktur. Aruzun esaslarından veted; “veted-i mecmû” ile “veted-i mefrûk” nâmlarında iki türdür:

Veted-i mecmû: Başta iki müteharrik harfle üçüncü bir sakin harften oluşur. “Benim, senin” gibi ki efâ'il ve tefâ'ilden:

fe'ûlün - fe'û	mefâ'ilün - mefâ
fâ'ilün - 'ilün (s. 420)	fâ'ilâtün - 'ilâ

müstef'ilün - 'ilün

mefâ'iletün – mefâ

mütefâ'ilün - 'ilün

Cüzleri veted-i mecmû olup diğerk üç vezinde veted-i mecmû yoktur.

Veted-i mefrûk: İki tarafı müteharrik, ortası sakın olan üç harften ibarettir. “kâl ü kâl ve kân” gibi ki efâ'il ve tefâ'iliden:

mef'ûlâtü - lâtü

fâ'ilâtün - fâ'i

müstef'ilün - tef'i

Cüzleri veted-i mefrûk olup diğerk yedi vezinde bu veted-i mefrûk yoktur.

Fâsıla: “Fâsıla-i sugrâ” ve “fâsıla-i kübrâ” namlarıyla iki türdür.

Fâsıla-i sugrâ: Üç müteharrikle dördüncü bir sakinden mürekkep dört harften ibarettir. “Pederim, severim” gibi ki efâ'il ve tefâ'iliden:

mefâ'iletün - 'iletün

mütefâ'ilün – mütefâ

Cüzleri fâsıla-i sugrâ olup diğerklerinde yoktur.

Fâsıla-i kübrâ: Dört müteharrik harfle beşinci bir sakın harften ibarettir. “Pederimiz, hünerimiz, şerefimiz” gibi ki fâsıla-i kübrâ adı geçen on (s. 421) efâ'ilde doğrudan doğruya mevcut olmayıp yalnız “müstef'ilün”ün ağırlaştırılmışı olan “fe'ilâtün” vezni fâsıla-i kübrâdandır.

Bu erkânın on efâ'ilde buldukları halleri şu şekildedir:

Tablo 3. *Efâ'il*

fe'ülün	fe'û	Veted-i mecmû'
	lün	Sebeb-i hafif
fâ'ilün	fâ	Sebeb-i hafif
	'ilün	Veted-i mecmû'
mefâ'ilün	mefâ	Veted-i mecmû'
	'î	Sebeb-i hafif
	lün	Sebeb-i hafif
fâ'ilâtün	fâ	Sebeb-i hafif
	'ilâ	Veted-i mecmû'
	tün	Sebeb-i hafif
müstef'ilün	müs	Sebeb-i hafif
	tef	Sebeb-i hafif
	'ilün	Veted-i mecmû'

mütefâ'ilün	müte	Sebeb-i sakil
	fâ	Sebeb-i hafif
	'ilün	Veted-i mecmû'
Ya da	mütefâ	Fâsıla-i sugrâ
	'ilün	Veted-i mecmû'

(s. 422)

Tablo 4. Efâ'il

mefâ'iletün	mefâ	Veted-i mecmû'
	'ile	Sebeb-i sakil
	tün	Sebeb-i hafif
Yâhûd	mefâ	Veted-i mecmû'
	'iletün	Fâsıla-i sugrâ
mef'ûlâtü	mef	Sebeb-i hafif
	'û	Sebeb-i hafif
	lâtü	Veted-i mefrûk
fâ'ilâtün	fâ'i	Veted-i mefrûk
	lâ	Sebeb-i hafif
	tün	Sebeb-i hafif
müstef'ilün	müs	Sebeb-i hafif
	tef'i	Veted-i mefrûk
	lün	Sebeb-i hafif

Adı geçen vezinlerde aruzun erkânı arasındaki yakınlık ortaya çıkıp birinin vezni diğerinin veznine çevrilir. Mesela; fe'ülün cüzünde son hece olan "lün" sebeb-i hafifi "fe'û" vetedi üzerine takdim olursa "lün fe'û" olur ki fâ'ilün vezni ortaya çıkar. Ve böylece fâ'ilün cüzünde "'ilün" veted-i mecmû'u "fâ" sebeb-i hafifine (s. 423) takdim olursa "'ilün fâ" zuhur eder ki bu da fa'ülün vezni demek olur. Ayrıca mefâ'ilünde bu takdim ve tehir tatbik edilirse "'ilün mefâ" ve fâ'ilâtünden "tün fâ'ilâ" ortaya çıkar ki bunların ikisi de müstef'ilün vezni üzere gelir.

Bazen adı geçen cüzlere ekleme ve çıkartma yaparak değişiklikler yapıldığında asli cüzden uzaklaşarak bu surette farklı yeni cüzler teşkil edilmiş olur. Değiştirilerek elde edilen bu yeni cüzlerin isimlendirilmesinde üç yol vardır:

Birincisi: Değiştirilen cüzlerden aruzla darba arız olanlara "ilel" ve haşve arız olanlara "zihâf" ismi verilmiştir.

İkincisi: Gerek aruz gerek darb gerek haşve arız olan değişikliklere "ilel" denir.

Üçüncüsü: Veted ve fâsılalara arız olan değişikliklere "ilel" ve sebeplere arız olanlara "zihâf" denilmesidir ki bu üçüncü yol aruzun erkânı üzerine bina edilmiş olduğundan ekseriyetle bu yol makbuldür.

Aslî cüzlerden birinin tekrarından ya da birinin diğeriyle birleşiminden meydana gelen vezinler aslî olup bir aslî vezinde de ilel ve zihaf sebebiyle birtakım kollara ayrılmış olan vezinler zuhur edeceğinden aruz ilmini kuran aslî

vezin ile ondan doğan eski vezinlerin hepsine (s. 424) “bahr” ismi verilir. Arap aruzunda bu vezinler “tavîl, medîd, basit, vâfir, kâmil, hezec, recez, remel, serî, münserih, haff, muzâri, muktazab, müctes, mütekârib” namıyla on beş bahre taksim olunmuş ve bu bahirlerden birtakım aralarındaki yakınlık ve münasebet hasebiyle beş dairede toplanmışlardır. Bu daireler şu şekildedir:

Tablo 5. Aruz Daireleri

Daire-i muhtelifa	Bahr-i tavîl	Usulü bir beyitte dört kere fa'ûlün, mefâ'ilün
	Bahr-i medîd	Usulü bir beyitte dört kere fâ'ilâtün, fâ'ilün
	Bahr-i basît	Usulü bir beyitte dört kere müstef'ilün, fâ'ilün
Daire-i mü'telifa	Bahr-i vâfir	Usulü bir beyitte altı kere mefâ'ilatün
	Bahr-i kâmil	Usulü bir beyitte altı kere mütefâ'ilün
Daire-i müctelibe	Bahr-i hezec	Usulü bir beyitte altı kere mefâ'ilün
	Bahr-i recez	Usulü bir beyitte altı kere müstef'ilün
	Bahr-i remel	Usulü bir beyitte altı kere fâ'ilâtün
Daire-i müştebiha	Bahr-i serî	Usulü bir beyitte iki kere müstef'ilün, müstef'ilün, mef'ûlâtü
	Bahr-i münserih	Usulü bir beyitte iki kere müstef'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün
	Bahr-i haff	Usulü bir beyitte iki kere fâ'ilâtün, müstef'ilün, fâ'ilâtün
	Bahr-i muzâri	Usulü bir beyitte iki kere mefâ'ilün, fâ'ilâtün, mefâ'ilün
	Bahr-i muktazab	Usulü bir beyitte iki kere mef'ûlâtü, müstef'ilün, müstef'ilün
	Bahr-i müctes	Usulü bir beyitte iki kere müstef'ilün, fâ'ilâtün, fâ'ilâtün
Daire-i müttefika	Bahr-i mütekârib	Usulü bir beyitte sekiz kere fa'ûlündür.

(s. 425) Bu bahirler üzerine birtakım yeni bahirler de icat edilmişse de çoğu yerleşememiştir. Bunlar içerinden yalnız “mütedârik” ve “cedîd yahut garîb” ve “karîb yahut müsta'cel” ve “müşâkil yâhûd müte'ahhar” namında olan dört bahir kabul edilmiş ve bunlardan bahr-i mütedârik daire-i müttefikaya konulduğu gibi diğer üçü de bir daire sayılıp “daire-i serî'a” olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 6. Aruz Dairesi

Daire-i müttefika	Bahr-i mütekârib	Usulü bir beyitte sekiz kere fa'ûlün
	Bahr-i mütedârik	Usulü bir beyitte sekiz kere fâ'ilün

Tablo 7. Aruz Dairesi

Daire-i müttefika	Bahr-i cedîd	Usulü bir beyitte iki kere fâ'ilâtün, müstef'ilün
	Bahr-i karîb	Usulü bir beyitte iki kere mefâ'ilün, mefâ'ilün, fâ'ilâtün
	Bahr-i müşâkil	Usulü bir beyitte iki kere fâ'ilâtün, mefâ'ilün, mefâ'ilün

Buna göre Arap aruzu altı daire ile on dokuz bahre ulaşmış, bundan sonra da artırılıp ya da azaltılmamıştır.

Arap aruzunun bahir dairelerinden daire-i muhtelif ve mü'telif yani tavîl ve medîd ve basît ve vâfir ve kâmil bahirleri Farsça ile Türkçeye tatbik olunamasa bile lezzet ve tatlılığı olmadığından sonraki İnan ve Osmanlı şairleri bu beş bahri kendi aruzlarına almayarak geri kalan on dört bahir üzerinde şiir söylemişler ve bu iki lisanın icabına göre aslı cüzler ve ondan doğmuş cüzleri inceleyerek gereği gibi dairelere taksim etmişlerdir. (s. 426)

Tablo 8. Aruz Daireleri

Daire-i mü'telif	Bahr-i hezec	Aslı cüzleri bir mısradaki dört kere mefâ'ilün
	Bahr-i recez	Aslı cüzleri bir mısradaki dört kere müstef'ilün
	Bahr-i remel	Aslı cüzleri bir mısradaki dört kere fâ'ilâtün
Daire-i muhtelif	Bahr-i münserih	Aslı cüzleri bir mısradaki iki kere müste'ilün, fâ'ilâtü
	Bahr-i muzâri	Aslı cüzleri bir mısradaki iki kere mefâ'ilü, fâ'ilâtü
	Bahr-i muktazab	Aslı cüzleri bir mısradaki iki kere fâ'ilâtü, müfte'ilün
	Bahr-i müctes	Aslı cüzleri bir mısradaki iki kere mefâ'ilün, fe'ilâtün
Daire-i mütenevvi'a	Bahr-i serî	Aslı cüzleri bir mısradaki bir kere müfte'ilün, müfte'ilün, fâ'ilâtü
	Bahr-i karîb	Aslı cüzleri bir mısradaki bir kere mefâ'ilü, mefâ'ilü, fâ'ilâtü
	Bahr-i cedîd	Aslı cüzleri bir mısradaki bir kere fe'ilâtün, fe'ilâtün, mefâ'ilün
	Bahr-i hafîf	Aslı cüzleri bir mısradaki bir kere fe'ilâtün, mefâ'ilün, fe'ilâtün
	Bahr-i müşâkil	Aslı cüzleri bir mısradaki bir kere fâ'ilâtü, mefâ'ilü, mefâ'ilü
Daire-i müteffika	Bahr-i mukârib	Aslı cüzleri bir mısradaki dört kere fa'ülün
	Bahr-i mütedâvil	Aslı cüzleri bir mısradaki dört kere fâ'ilün

Taktî

Taktî, her beytin her bir cüzünün vezni şubesi (s. 427) olduğu bahrin ef'âlinde her bir cüzün mukabilinde kılmak için öncelikle o beytin kelimelerini sebep, veted ve fasılalara taksim edip sonra sebep, veted ve fasıla beyitleri ef'âlin sebebi veted ve fâsıllarına mukabil kılarak birbirinden ayırmaktır.

Taktîde, şiir kelimelerinin yazım şekline itibar edilmeyip telaffuz şekline riayet edilir. Mesela bir harf yazılış şeklinde olmayıp telaffuz esnasında meydana gelirse o harfe itibar edilir ve bunun zıddı olarak bir harf yazılış şeklinde mevcut olup telaffuzda ortaya çıkmazsa o harf dikkate alınmaz. Nitekim âsumân ve âsitân ve âteş ve âyîn ve benzeri kelimelerin yazımında bir elif var ise de telaffuzda iki elif zahir olduğu için biri müteharrik diğeri sakın olarak iki harf sayılır. Ve böylece kesrenin uzatılmasından hâsıl olan yâ ile zammenin uzatılmasından ortaya çıkan vâv da bunlar gibi olup şeddeli harflerin de biri müteharrik diğeri sakın sayılır. Yazımda mevcut olup telaffuzda zahir olmayan hâ-yı resmiye ile "ki-كه، çe-چه، de-ده olan hâlar ile "ki-کي" de olan yâ ve benzeri harfler haşivde düşüp darb yani aczde olursa sakın harf gibi kabul edilir. Kısacası taktîde yalnız telaffuz edilen harfler hesaba alınıp telaffuz edilmeyen harfler mısra sonunda kabul edilir ve imla harfleri ile telaffuzun başında olan hemzeler ve bazı hâlar da taktîden düşer. (s. 428)

İşte bu şartları gözeterek örnek olmak üzere aşağıda biri Farsça biri Türkçe iki beyitte taktî icra olunmuştur:

نگارما بصحرا شوکه عالم
زروی خوب توکشئت خرم
نگارما بصحرا شوکه عالم
زروی خوب توکشئت خرم

Beyti bahr-i hezecin kollarından “mefâ’îlün, mefâ’îlün, fa’ûlün” vezninde olmakla taktî “nigâr mâ” mefâ’îlün”, “be-sahrâ şev” mefâ’îlün ki “âlem” fa’ûlün, “zi rû-yı hû” mefâ’îlün, “b-ı tû kişniş” mefâ’îlün, “t-i hurrem” fa’ûlün olur ki bunlardan (ki) kâf-ı meksûre gibi okunup hâ düşürülmüş ve (rûy)daki yâ-yı meksûreyi gibi ve (hurrem)in râsı iki harf kabul edilmiştir. Türkçeden Fitnat Hanım’ın:

Mehe noksân ve hûrşide zevâl irmekde rûz u şeb
Görür rûşen-dilân her dem zarar çarh-ı sitem-gerden

Beyti bahr-i hezecin aslî vezni olan dört kere mefâ’îlün vezninde olmakla taktî olunduğunda (mehe noksâ) mefâ’îlün, (n ve hûrşide) mefâ’îlün, (zevâl irmek) mefâ’îlün, (de rûz u şeb) mefâ’îlün, (görür rûşen) mefâ’îlün, (dilân her dem) mefâ’îlün, (zarar çarh-ı) mefâ’îlün, (sitem-gerden) mefâ’îlün olur ki burada (zevâl irmek) ile (dilân her dem)ji vezne uydurmak için irmekdeki hemze ile her dem’in hâsı kalb olunarak (zevâlirmek) ve (dilânerdem) gibi okunmuştur. Bilinmelidir ki düşürme ve kast edilen kalbi temdîd veyâ (s. 429) memdûdu kasr gibi makbul bir hâl olmayıp mümkün olduğu kadar bunlara gerek bırakmayarak daha akıcı ifade ile beyana ve adı geçen hâllerden geri durmaya gayret etmek şairlerin özel vecibelerindedir.

Aruz ilmi ile alakalı olan bilgiler bunlardan ibaret olup aşağıda geçerli olan on dört bahir ait oldukları dairelere göre düzenlenip yazılmıştır.

Birinci Daire

Daire-i Mü’telif

Daire-i mü’telif “hezec, recez, remel” denilen bahirlerden ibaret olmakla bunlar aslî cüzleriyle zihâf ve ilelden meydana gelen alt cüzleri ve örnekleri aşağıda verilmiştir.

Bahr-i Hezec

Aslî cüzleri bir mısradaki dört “mefâ’îlün” olup arız olan zihâf ve ilel ile çeşitlenerek “mefâ’îlün, mefâ’îlü, mef’ûlün, fa’ûlün, mef’ûlü, fâ’îlün, fa’ûlü, fa’îlü, fâ’, fa” şeklinde on adet alt dal hâsıl eder ki bunların terkiplerinden de Türkçede on altı veznin alt dalı hâsıl olmakla birlikte vezinler ayrıntılarıyla verilmiştir.

Gerek bu bahirde gerek bundan sonra ele alınan bahirlerde yazılan vezinleri daha iyi izah edebilmek için vezinler beyit tarzında yazılmış ve ilk mısraya elif ve ikinciye sâ işareti konulmuştur. (s. 430)

“Bahr-i hezecin aslî vezni”

Elif- mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün

Sâ- mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün

“Bahr-i hezecın çeşitli vezinleri”

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilü

Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilü

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün

Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilün

Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilün

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Elif- mefâ'ilü mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ülün

Sâ- mefâ'ilü mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ülün

Elif- mefâ'ilü mefâ'ilü mefâ'ilü

Sâ- mefâ'ilü mefâ'ilü mefâ'ilü

Elif- mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ülün

Sâ- mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ülün

Elif- mefâ'ilü fa'ülün

Sâ- mefâ'ilü fa'ülün (s. 431)

Olup bu vezinler içinde örnek verilenler şunlardır:

Aslî vezne örnek

Gerek döğsün gerek söğsün gerek dergâhdan sürsün

Visâl-i yâri bir kerre taleb-kâr olmamız vardır

(s. 432)

Çeşitli vezinlere örnek

Ki sensin ey perî-peyker mülk-i nâz

Sipihre mâh-ı zemîne şeh bana yâr

Elif- mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün

Elif- mef'ûlü mefâ'ilü mef'ûlü mefâ'ilün

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilü mef'ûlü mefâ'ilün

Elif- mef'ûlü mefâ'ilü mef'ûlü fa'ülün

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilü mef'ûlü fa'ülün

Elif- mef'ûlü mefâ'ilü mef'ûlü mefâ'ilü

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilü mef'ûlü mefâ'ilü

Elif- mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün

Elif- mef'ûlü mefâ'ilü fa'ülün

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilü fa'ülün

Elif- mef'ûlü mefâ'ilün

Sâ- mef'ûlü mefâ'ilün

Elif- fa'ülü mefâ'ilü

Sâ- fa'ülü mefâ'ilü

Visâlınden senin dûrum
Figân itsem de ma'zûrum

Ey yâ perî-suret-i dîdâr ki müştâkım
V'ey hûr-i melek-sîret-i güftâr ki müştâkım

Zamânlardır ki mehcûrum
Sana gâyetle mecbûrum

Ey bâd-ı sabâ sen bana dilber haberin vir
Boyu serv-i sâ mânlara server haberin vir

Zihî hüsn ü zihî 'aşk u zihî nûr u zihî nâr
Zihî rûy u zihî çeşm ü zihî verd ü zihî bâr

Rü'yâda idüb ol leb-i şîrîni temâşâ
Çeşmim bu gice gördi şükr hâb-ı safâyı

Zihî 'akl ü zihî fikr ü zihî evsâf-ı dil-cû
Zihî 'azm ü zihî hazm ü zihî dâna-yı hoş-gû

Dihkân-ı hadîka-i hikâyet
Sarrâf-ı cevâhir-i rivâyet

Zihî arz ü zihî âb ü zihî bâd
Zihî lûtf u zihî cûd u zihî dâd

Bî'l-cümle makâlâtım
Mahsûl-i me'ânîdir

Zihî hulk u zihî etvâr-ı dil-cû
Zihî 'ilm ü a'mâl-i nî-gû

Her dürlü münâcâtım
Allâh'a resânîdir

Ne bu hüsn ü melâhat
Ne bu humk u belâhat (s. 433)

Bülbül gibi hâmem
Nevâ-sâz-ı pür efgân
Olsun bu nev-i eş'âr
Makâmât-ı gülistân

Bahr-i Recez

Aslî cüzleri bir mısradâ dört kere "müstef'ilün" olup arızı olan zihâf ve ilel sebebiyle de "mefâ'ilün, müfte'ilün, mef'ûlün, müstef'ilân, mefâ'ilân, müstef'ilâtün, mefâ'ilâtün" (s. 434) şeklinde yedi alt cüz hâsıl olup bunların birleşiminden on üç alt vezin zuhur eder ki hepsi aşağıda yazılmıştır:

Bahr-i recezin aslî vezni

Elif- müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Sâ- müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Alt vezinleri

Elif- müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Sâ- müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Elif- müstef'ilün müstef'ilün
Sâ- müstef'ilün müstef'ilün

Elif- müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlün
Sâ- müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlün

Elif- müfte'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Sâ- müfte'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Elif- müfte'ilün müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün
Sâ- müfte'ilün müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün

Elif- müfte'ilün müfte'ilün
Sâ- müfte'ilün mef'ûlün

Elif- müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün
Sâ- müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün

Elif- mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün
Sâ- mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün

Elif- müfte'ilün müfte'ilün mef'ûlün
Sâ- müfte'ilün müfte'ilün mef'ûlün

Elif- müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Sâ- müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlün

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (s. 435)

Elif- müstef'ilü müstef'ilün
Sâ- müstef'ilü müstef'ilâtün

Elif- müstef'ilâtün müstef'ilâtün

Sâ- müstef'ilâtün müstef'ilâtün

Aslî vezne örnek

İrdi yine ürd-i behişt oldu havâ `anber-sirişt
`Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâg-ı İrem

Çeşitli vezinlere örnek

Elhamdülillâh vaslına irdim yine
Fevt olmadan dîdârını gördüm yine

Eyliyerek muvâfakat merâma
Oldu 'adüvv o dilberin mukârini

Gördükde sen şûh-ı şeni
Sandım letâfet gülşeni (s. 436)

Dün gice ben gördüm anı
Oldu gönül üftâde

Kimselerin yetmez eli o dilberin dâmenine
Söyle gönül doğrusunu bu hâletin hikmeti ne

Ey gül-beden rûyundaki ol gonçeden
Bir kerrecik koklat bize lütf idüb

Dilberimin visâline cân u gönül fedâyîdir
Cân u gönül fedâyîdir dilberimin visaline

Koklat bana ol gül beden
Bir kerrecik ol gonçelerden

Müjde gönül oldu sana erzânı
Dilberinin lebleri hem dendânı

Elhamdülillâh biz müslümânız
Dîn-i mübîne ser-bestegânız

Allâh birdir yokdur nazîri
Her şey'in oldur bede' ü ahîri (s. 437)

Bahr-i Remel

Aslî cüzleri bir mısradâ dört kere “fâ'ilâtün” olup arız olan zihâf ve ilel sebebiyle “fâ'ilâtü, fe'ilâtün, fe'ilâtü, fâ'ilân, fâ'ilün, fe'ilün, fa'lün, fa'ilân, fa'lân, fa'il, fa', fâ', mef'ûlün, fâ'iliyân, fe'iliyân” şeklinde on beş alt cüz hâsıl olup birleşiminde yirmi iki alt vezin hâsıl olur ki hepsi aşağıda yazılmıştır.

Bahr-ı remelin aslî vezni

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Alt vezinleri

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilân (s. 438)

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fe'ilün

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fe'ilün

Elif- fe'iltü fâ'ilâtün fe'iltü fâ'ilâtün

Sâ- fe'iltü fâ'ilâtün fe'iltü fâ'ilâtün

Elif- fe'ilâtün fe'ilâtün fa'lün

Sâ- fe'ilâtün fe'ilâtün fa'lün

Elif- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Sâ- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'lân

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'ilân

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'lâtü

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fe'ilâtü

Elif- fe'ilâtün fe'ilâtün

Sâ- fe'ilâtün fe'ilâtün

Elif- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fe'ilâtün fa'

Sâ- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fe'ilâtün fa'

Elif- müfte'ilün fâ'ilâtü mef'ûlün

Sâ- müfte'ilün fâ'ilâtü mef'ûlün

Elif- müfte'ilün fâ'ilâtü

Sâ- müfte'ilün fâ'ilâtü

Elif- müfte'ilün mefâ'ilü

Sâ- müfte'ilün mefâ'ilü (s. 439)

Elif- müstef'ilün fâ'ilün

Elif- mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlün fa'lân

Sâ- müstef'ilün fâ'ilân

Sâ- mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlün fa'lân

Elif- fâ'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün

Elif- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fa'lün

Sâ- fâ'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün

Sâ- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fa'lün

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlün

Elif- fe'ilâtün fe'ilâtün fâ'ilün

Sâ- mef'ûlün fâ'ilâtü mef'ûlün

Sâ- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât

Bahr-i remelin aslî vezni örneği

Ol gül rengin 'izârı sanma sevdim ihtiyârî
Âhirü'l-emr iztirârî gönlümü verdim kazârâ

Çeşitli vezinlere örnekler

İltifât it 'âşık-ı nâlânına bak

Merhamet kıl çeşm-i hûn-efşânına bak

'Aşkın ey meh beni rencûr itdi

Nâzlar hâtırımı incitdi

Bî-vefâ dildâr imişsin

Hem-dem-i agyâr imişsin

Seni ey şûh-ı fedâyî

Görelî oldum hevâyî

Çeşm-i pür-hûndur gül-i bâg-ı diyâr-ı intizâr

Sûrh açar nergisleri feyz-i bahâr-ı intizâr (s. 440)

Va'd idince bana bir bûseyi ol gül-ruh

Geçdi mâ beynehumâda nice bin âh âh

Mest-i nâzım kim büyüdü böyle bî-pervâ seni

Kim yetişdirdi bu güne servden bâlâ seni

Hatt-ı ruhun ey nigâr

Eyledi hüsnün figâr

Sana gönlüm düşdi ey çeşm-i siyâh

'Âşık-ı gam-hâra kim bî-iştibâh

Söyle nedir bu âvâz

'Aşıka ey nevâ-sâz (s. 441)

'Âlemin n'eyleyeyim bâg u bahârın sensiz

Bana sen ruhları gül-zâr ile hoşdur 'âlem

Çekemezlerse de yârim rukabâ

Sana ben gönlümü verdim cânâ

'Aşkında ey nev-nihâl

Ağlar gözüm mâh u sâl

Eyle gül meclise icrâ-yı mezâk

Gâhî şarkı oku geh sâgarı çâk

Rif'at o meh-likâya lâyıkdır

Gönlüm o dil-rübâyâ lâyıkdır

Beni dinler isen ey nûr basar kıl cehdi

Eyle tasîl-i hüner tâ ola kadrin a'lâ

Fukarâ 'ömrine eylerken du'â
Kudsiyân cümlesi dirler ne isâbet

İkinci Daire

Daire-i Muhtelif

Terkibin daire-i muhtelifesi "münserih, muzâri', muhtazab, müctes" denilen dört bahirdir.

Bahr-i Münserih: Aslî cüzleri "müstef'ilün mef'ûlâtü" aslından nakledilmiş olarak bir mısradaki iki kere "müfte'ilün fâ'ilâtü" olup alt cüzleri de "müstef'ilin"den "müfte'ilün, mefâ'ilün, mef'ûlün, fa'lün, fa'lân, fâ'ilün, mef'ûlâtü" suretinde yedi ve "mef'ûlât"tan "mefâ'il, fa'ûlân, fa'ûlün, fâ'ilâtü, fâ'ilün, fâ'ilân, mef'ûl, (s. 442) fâ', fe'" şeklinde dokuz ki toplamda on altı olup bunlar içinde Türkçe içinde kullanılan vezinler mevcuttur.

Elif- müfte'ilü fâ'ilâtü müfte'ilü fâ'ilâtü

Elif- müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'

Sâ- müfte'ilü fâ'ilâtü müfte'ilü fâ'ilâtü

Sâ- müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'

Elif- müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilü mefâ'ilün

Sâ- müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilü mefâ'ilün

Elif- müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilün

Elif- müstef'ilün fa'ûlün

Sâ- müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilün

Sâ- müstef'ilün fa'ûlün

Örnekler

Yakma bize ey civân meş'ale-i iftirâk

Merhamet ey nâzlı yâr 'âşık-ı dil-bestene

Eyle bizi lütf idüb vuslatına bir çerâğ

Lütfâ sezâ gör a cân merhamet it bendene (s. 443)

Lutf-ı Hudâvend eğer yâver ola bir kula

Nedir bana nigârâ bu cefâ nedir

Bir pula muhtâc iken dehre olur nâm-dâr

Vefâ diler iken yâhû cefâ nedir

Ben dâ'imâ vefâda

Yârim fakat cefâda

Bahr-i Muzâri

Aslî cüzleri "mefâ'ilün fâ'ilâtün"den dallanarak bir mısradaki iki kere "mefâ'ilü fâ'ilâtü"dür ki zihâf ve ilel sebebiyle "mefâ'ilün" aslından "mefâ'ilü, mef'ûlün, mef'ûlü, fa'ûlün, mefâ'ilün, fa'" suretinde altı ve "fâ'ilâtün" aslından "fâ'ilâtü, fâ'ilân, fâ'ilün, fa', fâ', fa'iliyân" suretinde altı ki toplamda on iki alt vezinden ibarettir.

Bahr-i muzâri vezinleri

Elif- mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilân
Sâ- mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilân

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlü fâ'ilün
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlü fâ'ilün

Elif- mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilân
Sâ- mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilân

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilün
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilün

Elif- mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü
Sâ- mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü (s. 444)

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtü fa'ülün
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtü fa'ülün

Elif- mefâ'ilü fâ'ilâtü fa'ülün
Sâ- mefâ'ilü fâ'ilâtü fa'ülün

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlün
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilün

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü

Elif- mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Sâ- mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
(s. 445)

Elif- mefâ'ilü fâ'ilân
Sâ- mefâ'ilü fâ'ilân

Örnekler

Bizi 'âşıkân-ı sem-i me'âlî
Bizi hâdimân-ı şer'-i peyâmbir

Ekdâr-ı rûzigâr etmez bana eser
İstersen ey felek yık hânümânımı

Ser-tâ-be-pâ mücevher takmış sanur 'arûsan
Ezhâr ile görenler eşcâr-ı mergzârı

Gördüm güher-i dehân-ı yâri
Âreste kıldı her kenârı (s. 446)

Gâlib gelür hazân ü şitâsı bahârına
Devrin safâsı neş'esi değmez humârına

Münâcât-ı 'âşıkân
Makâlât-ı şâ'irân

Âdem esîr-i dest-i meşîyyet değil midir
'Âlem zebun-ı pençe-i kudret değil midir

Makâmât-ı kâtibân
Sezâ-vâr-ı âferîn

Bahr-i Muktabab

Aslî cüzleri “mef'ûlâtü müstef'ilün” aslından nakledilmiş bir mısradaki iki kere “fâ'ilâtü müfte'ilün” “mef'ûlâtın” “fâ'ilân mefâ'ilü mef'ûlü” suretince üç ve “müstef'ilün”den “müfte'ilün mef'ûlün” suretinde iki ki toplamda beş alt cüzü olup Türkçede beş vezin hâsıl eder.

Bahr-ı muktabab evzânı

Elif- fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilân müfte'ilün	Elif- fâ'ilâtü mef'ûlün
Sâ- fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilân müfte'ilün	Sâ- fâ'ilâtü mef'ûlün
Elif- fâ'ilâtü müfte'ilün	
Sâ- fâ'ilâtü müfte'ilün	Elif- mefâ'ilü müfte'ilün
	Sâ- mefâ'ilü müfte'ilün
	Elif- fâ'ilâtü müfte'ilün
	Sâ- fâ'ilâtü müfte'ilün

(s. 447)

Örnekler

Ben o yâri görmeyeli	Ol dildâra dil vereli
Âh u vâha düşdi gönül	Bir 'âşık da oldı deli
Ben bu işde ma'zûrum	'Âşıkâne âhımla ben
Çünkü kâra mecbûrum	Âb u hâki nâr eylerim

Bahr-i Müctes

Aslî cüzleri “müstef'ilün fâ'ilâtün” aslından nakledilmiş bir mısradaki iki kere “mefâ'ilün fe'ilâtün” olup ilel ve zihâfla “müstef'ilün” aslından “mefâ'ilün, fâ'ilün, mefâ'ilü” suretinde üç “fâ'ilâtün” aslından “fe'ilâtün, fe'ilân, fe'ilün, fa'lün, fa'lân, mef'ûlün, fe', fâ” suretinde sekiz ki toplamda on bir alt cüz hâsıl olup terkip edildiğinde yedi vezin zuhur eder.

Bahr-i müctes evzânı

Elif- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün	Sâ- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Sâ- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün	
	Elif- mefâ'ilün mef'ûlün mefâ'ilün fe'ilân
Elif- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân	Sâ- mefâ'ilün mef'ûlün mefâ'ilün fe'ilân
Sâ- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân (s. 448)	
	Elif- mefâ'ilün fe'ilâtün
Elif- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	Sâ- mefâ'ilün fe'ilâtün

Sâ- mefâ'ilün fâ'ilân

Elif- mefâ'ilün fâ'ilân

Elif- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün

Sâ- mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilü

Örnekler

Bu bahr içinde bulur gevher isteyen gavvâs

Bu müşkilât-ı zamânı

Çeken bilür ne belâdır

Eyâ habîb-i Hudâ yâ Muhammed-i 'Arabî

Şefî'-i rûz-ı cezâ Muhammed-i 'Arabî

Bu nagmeden 'âşıkân

Meded deyüb itdi âh (s. 449)

Üçüncü Daire

Daire-i mütenevvi'a

“Serî, karîb, cedîd, haffif, müşâkil” denilen beş bahirden ibarettir.

Aslî cüzleri müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlâtü aslılarından bir mısradâ bir kere “müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilân” olup ilel ve zihâfla “müstef'ilün” aslından “müfte'ilün, mefâ'ilün, fe'iletün, mef'ûlün” suretinde beş “mef'ûlâtü” aslından “fâ'ilâtü, fâ'ilün, fe'ilün, fâ'ilân” suretindedir ki toplamda dokuz alt cüz olup altı vezin zuhur eder.

Bahr-i Serî Evzânı

Elif- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilân

Elif- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Sâ- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilân

Sâ- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün (s. 450)

Elif- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Elif- mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilün

Sâ- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Sâ- mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilün

Elif- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilân

Elif- müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün

Sâ- müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilân

Sâ- müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün

Örnekleri

Gönlümü aldın benim ey meh-cemâl

Eyleme câhillere sen iltifât

Bârî bana virme sitemle melâl

Ehl-i ma'ârifle görüş dâ'imâ

Ehl-i ma'ârifle görüş dâ'imâ

Eyleme câhillere sen iltifât

Bir nazar it hâl-i perîşânıma

Merhamet it kıyma benim cânıma

Bugün bizim nigârımız şûhumuz
Ne câddedir ne eyliyor kim bilür

Âteş misin yakdın benim dilimi
Âfet misin mahv eyledin evimi

Bahr-i Karîb

Aslî cüzleri “mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün” aslından türeyen “fâ'ilâtü” ile beş vezin hâsıl olur.

Elif- mefâ'ilü mefâ'ilü fâ'ilâtü
Sâ- mefâ'ilü mefâ'ilü fâ'ilâtü

Elif- mef'ülü mefâ'ilü fa'lâtün
Sâ- mef'ülü mefâ'ilü fa'lâtün

Elif- mef'ülü mefâ'ilü fâ'ilâtün
Sâ- mef'ülü mefâ'ilü fâ'ilâtün

Elif- mef'ülü mefâ'ilü fa'lân
Sâ- mef'ülü mefâ'ilü fa'lân

Elif- mef'ülü mefâ'ilü fâ'ilün
Sâ- mef'ülü mefâ'ilü fâ'ilün

Örnekler

Gehî cevri ü gehî lütf-i dilberân
Görülmezse ne olur hâl-i 'âşıkân

Gelseydi bu gül-zâra yâr tenhâ
Eylerti bu nâ-şâdı şâd ol mâh

Bakdıkca o gözlerle 'âşıkâne
Meftûn-ı nigâhındı halk-ı 'âlem

Gezdikce ol dilberle bâg bâg
Sînemde olur yâra dâg dâg

Gördükce ol dilberle sen beni
Yan yanda hasûdâne kıl nazar

Bahr-i Cedîd

“Fâ'ilâtün müstef'ilün” aslından türeyen “fâ'ilâtü” ile üç vezin hâsıl olur. (s. 452)

Elif- fe'ilâtün fe'ilâtün mefâ'ilün
Sâ- fe'ilâtün fe'ilâtün mefâ'ilün

Elif- fe'ilâtün mefâ'ilün
Sâ- fe'ilâtün mefâ'ilün

Elif- fâ'ilâtün müstef'ilün
Sâ- fâ'ilâtün müstef'ilün

Örnekler

Bu cihânın bu zamânın vefâsı var
Sana kim dirse anın çok hatâsı var

Güzelim sen bu 'âşıkın
Ele aldın zimâmını

Tâli'indir ey dil senin
Hep güzeldir sevdiklerin

Bahr-i Hafif

Aslî cüzleri “fâ'ilâtün müstef'ilün” asıllarından nakledilmiş bir mısradaki bir kere “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün” olup ilel ve zihâfla “fe'ilün, fe'lün, fe'ilân, fe'lân, mef'ülün, fe', fâ', mefâ'ilün” suretinde sekiz alt cüz zuhur eder ki bunlardan altı vezin hâsıl olur.

Elif- fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün

Elif- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân

Sâ- fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün

Sâ- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân

Elif- fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün

Sâ- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün (s. 453)

Elif- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân

Sâ- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân

Elif- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'lün

Sâ- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'lün

Elif- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Sâ- fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Örnekler

Bu cihânın bekâsı yok neme lâzım

Bu hayâtın safâsı yok neme lâzım

Kân-ı mihr ü muhabbetden olup

Güher-i âfitâb-ı 'âlem-tâb

Güzelim gel bu cevri eyleme icrâ

Âh-ı 'âşık virir seni yele zîrâ

Gam-ı devrân-ı dünü çekme yürü

Bâkiyâ ol hemîşe mest ü harâb

Rûh-ı ma'nâ gıdâ-yı cânımdır

Fez-i kuds tufeyl-i hânımdır

Sâdıkâne değil imiş ülfet

Cism ü cân ile 'âlem-i hezm

O zemînim bu âsumândır

Düşmenindir görüşdüğü ahab (s. 454)

Bahr-i Müşâkil

“Fâ'ilâtün mefâ'ilün” asıllarından ortaya çıkan “fâ'ilâtü” ile üç vezin hâsıl olur.

Elif- fâ'ilâtü mefâ'ilü mefâ'ilü

Elif- fâ'ilâtü mefâ'ilü

Sâ- fâ'ilâtü mefâ'ilü mefâ'ilü

Sâ- mefâ'ilü fâ'ilâtü

Elif- fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü

Sâ- fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'ilü

Örnekler

Eylemezdi ol gaddâra mümâşât
Eyleseydi gönül yârı ferâmûş

Ârifâne münâcât
İder itse şâ'irân

Dördüncü Daire

Daire-i Müttefika

Daire-i müttefika eski bahirlerden olan mukâribe ile sonradan tedarik edilen mütedârik bahrinden ibarettir.

Bahr-i Mütekârib

Aslî cüzleri bir mısradâ dört kere “fa'ülün” olup oluşturulan cüzleri de “fa'ül, fa'lün, fa'ul, fa” suretinde dört cüzdür ki hepsinden altı vezin hâsıl olur. (s. 455)

Elif- fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ülün
Sâ- fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ülün

Elif- fa'ülün fa'ülün fa'ul
Sâ- fa'ülün fa'ülün fa'ul

Elif- fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ul
Sâ- fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ul

Elif- fa'lün fa'ülün fa'ülün fa'ül
Sâ- fa'lün fa'ülün fa'ülün fa'ül

Elif- fa'ülün fa'ülün fa'ülün
Sâ- fa'ülün fa'ülün fa'ülün

Elif- fa'ül fa'lün fa'ül fa'lün
Sâ- fa'ül fa'lün fa'ül fa'lün

Örnekler

A gözüm a rûhum kerem-ver efendim
Çıkarma gönülden beni sen a şuhum

Sözden dönersen eğer
Yalancı sayarlar seni

Güzel söz tekellüm eden az olur
Güzel söz güherdir güher az olur

İtmiş bu vâyı o dilber mekân
Artık bizimdir bu günler o şûh (s. 456)

Nedendir bana hep a dilber
Bu mihnet bu renciş bu zahmet

Kuruldu meclis kenâr-ı mâya
Efendimiz gel buyur safâya

Bahr-i Mütedârik

Aslî cüzleri bir mısradâ dört kere “fâ'ilün” olup teşebbüs eden “mefâ'ilü” ile dört vezin vardır.

Elif- fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

Sâ- fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

Elif- fe'ilün fe'ilün fe'ilün fe'ilün

Sâ- fe'ilün fe'ilün fe'ilün fe'ilün

Elif- fa'lün fa'lün fa'lün

Elif- fe'ilün fe'ilün fe'ilün

Sâ- fa'lün fa'lün fa'lün

Sâ- fe'ilün fe'ilün fe'ilün

Örnekler

Bülbülü güllerin serveri kulların

Bana sen dimedin mi gözüm

Hem-demi dillerin rehberi yolların

Bize gel gidelim gezelim

A benim güzelim ne didim sana ben

Yârim gelmez bir dem

Yine sen beni hep doladın diline

Hâlim sormaz aslâ

SONUÇ

Manastırlı Mehmet Rifat'ın Mecâmi'ü'l-Edeb isimli kitabında edebî ilimlerin bir kolu olarak aruz ilmi de yerini almıştır. Şiirin, mevzun olması gerektiği kanaatinde olan müellif diğer mevzularda olduğu üzere aruz bahsinde de ayrıntılı bir şekilde durmuş ve yine örneklendirmelerini bolca tutmuştur. O, bu eseri vücuda getirirken Arapça, Farsça ve Türkçe birçok kitap ve seçkin divanlardan istifade etmiştir. Kendisinin de eserinde belirttiği gibi aruz hakkında istifade ettiği kaynak: Şeyh Ahmet Tahir Efendi'nin bu konuda kaleme almış olduğu "Temhîdü'l-'arûz ve kezâlik itmâmü'l-üns fi 'arûzi'l-fürs" isimli aruz risalesidir. Mehmet Rifat şiir hakkında genel malumat verdikten sonra aruzun tanımını yapmış ve daha sonra da aruz ile alakalı terimleri açıklamıştır. Tüm bu ön bilgileri verdikten sonra Türkçede kullanılan aruz dairelerini ve bahirlerini örnekleriyle derli toplu bir şekilde vermiştir. Yazar, Mecâmi'ü'l-Edeb isimli eserin geneline bakıldığında özellikle ilm-i belagat ve usul-i şiir isimli ciltlerde klasik edebiyata sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber döneminde cereyan eden edebi yeniliklere de sırtını çevirmemiştir. Okullarda okutulmak üzere hazırlanan edebiyat kitapları içinde yerini almış olan eser, aruz ilmini de derli toplu bir şekilde ele almıştır. Yazar kitabının genelinde olduğu gibi bu kitapda da ele alınan konuların iyi anlaşılması için örneklere bolca yer vermiştir. Yazar Türk aruzunu ele aldığı için örneklerini sadece Türkçe şiirlerden vermiştir. Eser, aruz ilmi ile uğraşanlar için derli toplu bir bilgi sunmakta ve bahirler için verilen örneklerle aruz bilgisini anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle eser, aruza dair yapılmış çalışmalar içerisinde istifade edilebilecek bir metindir.

KAYNAKÇA

- Bozdoğan, Ahmet. (2001). *Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.12-258.
- Çetin, N.M. (1991). Aruz. *TDV DİA*. c. 3, 424-437.
- Doğan, A. (2013). *Açıklamalı ve Örnekli Aruz Bilgisi*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dursunoğlu, H. (2019). *Aruz Öğretimi*. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- El-Cezâirî, T. (1886). *Temhîdü'l-'arûz ve kezâlik itmâmü'l-üns fi 'arûzi'l-fürs*. Şam: Suriye Vilâyet Matbaası.
- El-Hatîb. A.Ö. (2009). *Hadikatü'l-Ezhân fî Hakikatü'l-Beyân*. Dımaşk: Matbû'âtu Mecma'ü'l-lugatü'l-Arabiyye
- Kesik, B. ve Şenödeyici, Ö. (2015). *Aruz Teori ve Uygulama*. (1. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- İpektek, H. (2007). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. (9. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Onay, A.T. (1996). *Türk Şiirlerinin Vezni*. (1. Baskı). C. Kurnaz (Hazırlayan), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, S. (2001). *Necm El-Dîn Sa'îd b. Muhammed El-Sa'îdî'nin Şerh Arûz El-Savî İsimli El Yazma Eserinin Metin Tenkidi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahir, Bursalı Mehmet, (1333). *Osmanlı Müellifleri*. c. II, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Tural, H. (2011). *Arap Edebiyatında Arûz*. (1. Baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Rifat, M. (1308). *Mecâmi'ü'l-Edeb*. İstanbul, Kasbar Matbaası.
- Yanık, N.H. (2007). *Edebi Bilgiler ve Aruz*. (1. Baskı). Kayseri: Fenomen Yayınları.